

BULLETIN

UITGEGEVEN DOOR DEN

Nederlandschen Oudheidkundigen Bond.

Beschermvrouw H. M. de Koningin.

Juli 1903.

Het Bulletin van den Ned. Oudh. Bond verschijnt op onbepaalde tijden, in nummers van één tot drie vel. Zes nummers vormen een deel.

De prijs per deel bedraagt *f* 2.50.

De leden van den Bond en de correspondenten ontvangen het Bulletin kosteloos.

Uitgever: JOHANNES MÜLLER, Amsterdam.

Stukken voor de redactie te zenden aan: E. W. MOES, van Eeghenlaan 17, Amsterdam, Mr. J. C. OVERVOORDE, Plantsoen 43, Leiden, of A. PIT, Keizersgracht 525, Amsterdam.

Officieele Berichten.

Toegetreden als lid:

De Vereeniging »*Oud-Leiden*» te Leiden.

Prof. Dr. A. E. J. Holwerda, directeur van het Rijks-Museum van Oudheden te Leiden.

Benoemd tot corresponderende leden:

G. van Arkel, architect, Amsterdam.

Th. de Bock, Haarlem.

G. J. Brenkman, Lienden.

Ds. J. Craandijk, Haarlem.

Jules Destree, Conservator aux Musées Royaux, Bruxelles.

L. Dimier, Valenciennes.

Jhr. Mr. W. van Eijsinga, Leeuwarden

Prof. Dr. J. H. Gallee, Utrecht.

G. M. Kam, Nijmegen.

J. R. baron van Keppel, Breda.
 Jhr. Mr. P. L. van Meeuwen, 's Hertogenbosch.
 Prof. Dr. F. Pijper, Leiden.
 Dr. E. van Ryckevorsel, Rotterdam.
 G. P. Rouffaer, 's-Gravenhage.
 P. Schmeitz, pastoor, Venray.
 Mr. H. J. Schönfeld, Winschoten.
 J. F. van Someren, Utrecht.
 Mr. A. Teltling, 's Gravenhage.
 Mr. B. J. Veenhoven, Franeker.
 Prof. Aug. Vermeylen, Ukkel bij Brussel.
 Mr. L. A. Ubbenga Wubben, Rode.

Algemeene Vergadering.

De Algemeene Vergadering zal dit jaar gehouden worden op *Zaterdag* den 4^{en} Juli te *Zutphen*.

De deelnemers vereenigen zich te *half elf* aan het Station en begeven zich daarna naar het Stadhuis, alwaar zij verwelkomd zullen worden door den Burgemeester, den Heer C. STORM BUYSING.

Na afloop hiervan wordt de Vergadering gehouden in de *Buiten-Societeit*, alwaar verslag wordt uitgebracht over het afgelopen vereenigingsjaar door den Secretaris en rekening en verantwoording wordt gedaan door den Penningmeester. Na bestuursverkiezing, ter voorziening in de periodieke aftreding, en aanwijzing van een plaats van bijeenkomst voor de volgende algemeene vergadering zal gelegenheid bestaan tot bespreking van punten in het belang van den Bond of over oudheidkundige onderwerpen. Zij die hierover mededeelingen wenschen te doen of besprekingen te houden, worden verzocht hiervan minstens vier dagen te voren aan den Secretaris kennis te geven.

In verband met de vele te Zutphen te bezichtigen merkwaardigheden is dit jaar geen spreker uitgenoodigd over een onderwerp van algemeenen aard.

Na afhandeling van de bovengenoemde agenda zal eene pauze gehouden worden, gedurende welke ververschingen verkrijgbaar zijn en gelegenheid bestaat tot lunchen.

Na de pauze zal de Heer J. GIMBERG eene voordracht houden over de bouwmonumenten te Zutphen, waarna onder zijne leiding eene rondwandeling gehouden wordt door de stad.

Hierbij zullen o. a. bezichtigd worden de St. Walburgskerk (Librye, muurschilderingen, Gothische lichtkroon, enz.), de middeleeuwsche Boterhal, de Wijnhuistoren, de Latijnsche school (voormalig Predikheerenklooster), de Waterpoort over de Berkel, enz.

In de St. Walburgskerk zullen de leden worden rondgeleid door Dr. K. O. Meinsma, archivaris dier kerk, en in het Museum door den Heer C. L. van Balen, Secretaris der Museum-Commissie.

Te *half zes* uur zal er eene gemeenschappelijke maaltijd gehouden worden in de Buiten-Sociëteit. De prijs van het couvert bedraagt *f* 2.50 buiten den wijn.

Bij eventueele wijziging in het programma zal hiervan worden kennis gegeven.

Toegang tot de Vergadering hebben alle leden en corresponderende leden van den Bond en alle leden van aangesloten vereenigingen. Zij, die aan den gemeenschappelijken maaltijd wenschen deel te nemen, worden verzocht hiervan *vóór* 27 Juni kennis te geven aan den Heer J. Gimberg te Zutphen.

Namens het Bestuur:

J. C. OVERVOORDE,
Secretaris.

Berichten over Nederlandsche Musea.

Breda.

Te Breda is een Stedelijk Museum opgericht voor kunststukken en merkwaardige voorwerpen, betrekking hebbende op de geschiedenis der baronie van Breda. Het bestuur bestaat uit de heeren Dr. Corstens, voorzitter, baron van Keppel, secretaris-penningmeester, de Wolff, conservator, van Hal en Verschraage.

Het museum zal waarschijnlijk al spoedig geopend kunnen worden.

N. R. Ct., 17 Juni 1903. III.

Nieuw-Loosdrecht.

Volgens een bericht in »de Opmerker» van 27 Juni l.l. is de tentoonstelling van oudheden in de Sype te Nieuw-Loosdrecht weder geopend en sinds verleden jaar belangrijk uitgebreid. De tentoonstelling wordt thans in een bijzonder hiervoor ingericht huis gehouden.

Oudheidkamer van Zutphen en de Graafschap.

Door de Commissie van beheer, bestaande uit de HH. C. Storm Buysing, voorzitter, C. L. van Balen, secretaris, Mr. Th. Evekink, D. J. Bosman, Dr. K. O. Meinsma, W. C. Staring en H. W. v. d. Dorp is eene circulaire verzonden aan de autoriteiten van Zutphen en de Graafschap, waarbij wordt kennis gegeven van de stichting van de Oudheidkamer, die »eene geschiedenis in beeld» zal vormen, en wordt opgewekt tot steun door het afstaan van voorwerpen.

»Indien alle belangstellenden willen medewerken in de boven aangegeven richting, dan zullen tal van zaken die nu worden verwaarloosd of

veronachtzaamd, behoorlijk bewaard en tentoongesteld worden en de oude hoofdstad van de Zutphensche Graafschap zal het centraalpunt kunnen worden, waar verzameld en bewaard wordt, wat de kunst en de nijverheid van vroeger levende geslachten in dat gewest heeft voortgebracht, en waar belangstellenden gelegenheid vinden dit te bezichtigen en te bestudeeren."

Wij vertrouwen, dat de Commissie niet tevergeefs een beroep zal doen op veler belangstelling en medewerking.

Museum te Zwolle.

De raadscommissie om van advies te dienen over de overneming door de gemeente van het Museum der Vereeniging tot bev. van provinciale welvaart heeft geadviseerd om de collecties van het Museum voor de gemeente over te nemen met uitzondering van de afdelingen der ethnographische verzameling en de bibliotheek.

Zie uitvoeriger in *N. R. C.* 28 April 1903. II. A.

Verlagen van Vereenigingen.

Jaarverslag der Provinciale Geldersche Archeologische Commissie over 1902.

De commissie werd 21 October 1902 ingesteld bij besluit van Gedeputeerde Staten van Gelderland; het verslag loopt dus slechts over ruim 2 maanden. De werkzaamheden der Commissie bestonden in een bezoek aan de kerk te 's Heerenberg en het in de kerkmuren doen in metselen van drie grafzerken, van Josia van Groenen (1515 of 1525) Rutger van Arnhem en Clara van Groenen (1558) en Henricus van Groenen (1622), die tevoren als stoepsteenen dienst deden bij de kerk en bij de bewaarschool. Twee memoriesteenen bij den preekstoel en bij het orgel werden van een laag witsel ontdaan.

Verslag omtrent den toestand en de aanwinsten van het Museum Boymans te Rotterdam over het jaar 1902.

Maatregelen tegen de vochtigheid in de groote teekeningenzaal bleken noodzakelijk. Over de beperkte ruimte, waardoor eenige schilderijen in depôt geborgen moesten worden, wordt geklaagd.

Onder de aankopen worden genoemd een schilderij van Egbert van der

Poel uit de Maartveiling bij Heberle te Keulen en schilderijen van Gerard Dou en van Jan van Goyen uit de Decemberveiling van Fred. Muller & Co, reeds vroeger in dit blad gememoreerd. Twee legaten van geen kunstwaarde werden gelukkig geweigerd.

Van den Beknopten Catalogus der Schilderijen en Beeldhouwwerken kwam een vierde bijgewerkte uitgave gereed en een Fransche vertaling van de hand van den heer Ed. Th. Borlé.

De verzamelingen van teekeningen en prenten werden belangrijk uitgebreid.

Een veertigtal teekenigen van oude meesters werd aan de Academie van Beeldende Kunsten en Technische Wetenschappen uitgeleend voor eene tentoonstelling.

Tentoonstellingen.

Tentoonstelling van Oude Portretten in den Haagschen Kunstkring.

Gaarne voldoe ik aan het verzoek der Bulletin-redactie, om hier de aandacht te vestigen op de tentoonstelling van oude portretten, door den Haagschen Kunstkring georganiseerd, al is die tentoonstelling ook nog niet geopend.

Ik geloof niet te veel te zeggen, wanneer ik deze expositie belangrijk noem. Goed werk van de voornaamsten onzer oude portretschilders bijeen te zien in een niet al te groote tentoonstelling (ongeveer 150 schilderijen) moet voor kunstliefhebbers reeds op zich zelf een genot zijn. De tentoonstellingscommissie heeft getracht, allereerst van onze grootste meesters goed werk te verkrijgen, daarbij echter op den voorgrond stellende twee eischen, nl. dat er geen werk uit openbare verzamelingen zou komen en dat het tentoongestelde zoo min mogelijk algemeen bekend mocht zijn.

Op die wijze is een tentoonstelling ontstaan, die zelfs voor vakmannen allerlei belangrijks zal bieden.

Van *Rembrandt* zijn er: drie stukjes uit de collectie Warneck te Parijs, één zelfportret van den heer Kleinberger aldaar (vroeger coll. Esterhazy) en één uit de collectie van de Gravin Delaborde te Parijs. De grootste en tevens de fraaiste Rembrandt is die uit de verzameling Hage, te Kopenhagen, een vrouwenportret van 1632. Ten slotte nog de Rembrandt van den Heer Scheurleer te 's Gravenhage.

Hals prijkt er met het pakkend, frisch en vlot mansportret uit de verzameling Gumprecht te Berlijn, en met portretten uit de collecties Teixeira de Mattos (Vogelenzang), Warneck (portret van Schrevelius van 1617), Schloss

(Parijs), Lawrie & Co., en Sir Cuthbert Quilter (beiden te Londen). Het mansportret van Lord Spencer wordt onmiddellijk na de sluiting der Guildhall-tentoonstelling te Londen, waar het thans prijkt, in den Kunstkring verwacht.

Van *Gerard ter Borch* het — evenals de meeste bovengenoemde stukken nooit tentoongestelde — meesterlijke miniatuurportret van den Graaf van Peneranda, uit de verzameling-Warneck te Parijs. Voorts drie portretten ten voeten uit (eigenaars: Luyken Glashorst te Amsterdam en Schloss te Parijs) en een mansportret, ingezonden door de Douairière van Lennep te 's Gravenhage.

Na *Rembrandt, Hals* en *ter Borch*, wier oeuvre een groote attractie van deze tentoonstelling zal uitmaken, vinden wij er *Flinck* met een vijftal goede stukken uit verschillende periodes. Ook *Ferdinand Bol, Backer* (twee schilderijen uit de coll. Cremer alhier), *Aert de Gelder* (het van de Utrechtsche tentoonstelling bekende mansportret van 1685), *Victors, Verspronck* (4 stuks) en *de Bray* kan men er goed leeren kennen.

Voor de kennis van *van der Helst's* ontwikkelingsgang is zeker heugelijk het feit, dat zijn sterk Elias-achtig regentenstuk uit het Walenweeshuis te Amsterdam ter expositie aanwezig is. In zijn rijpsten tijd zien wij hem in het middenstuk van een der lengte-wanden met een kolossaal mansportret van 1644, eigendom van den kunsthandelaar Wallis te Londen.

Primitieven zijn er eigenlijk niet: slechts één bijzonder fraai mansportret uit de collectie Gumprecht te Berlijn, een *Mabuse*, en enkele andere.

Maar er moeten nog een tiental kisten inkomen: wie weet wat die nog herbergen!

Onder de oudere 17e eeuwse Hollandsche portretschilders is *Mierevelt* al zeer goed te genieten in twee portretten uit de collectie van Jhr. W. H. van Loon te Amsterdam, één uit die van Dr. Bredius en één uit die van Graaf H. van Hogendorp alhier.

Moreelse prijkt er met drie of vier stukken, waaronder één, dat in de Guildhall onlangs terecht zeer de aandacht trok.

Noem ik nog de namen *Jan Miense Molenaer* (2 stuks, waaronder een zijner hoofdwerken, uit de coll. v. Loon te Amsterdam), *Cuyf* (2 stuks), *de Keyser* (3 stuks van bijzondere importantie), *Judith Leyster*, *Cornelis Janssens van Ceulen*, *Jan Steen*, *Netscher* en *Codde*, dan heb ik veel van het voornaamste genoemd van wat er aan meesterstukken uit den grootsten tijd is.

Van de Vlaamsche school zijn slechts enkele, doch lang niet slechte stukken aanwezig: een vrouwenportretje van den ouden *Pieter Pourbus* (coll. Gumprecht, Berlijn), een *Anton van Dyck* uit de coll. Schloss te Parijs, een *Simon de Vos* en een bijzonder fraaie *Rubens*, die morgen aankomt, en, volgens het zeggen van die hem gezien hebben, met den Hals van Lord Spencer de »clou'' der tentoonstelling zal uitmaken.

De schilderijen uit het einde der zeventiende en de achttiende eeuw zijn op één wand gehangen: *Macs* in zijn laten tijd, *Verkolje*, *Lubienietzki*,

en andere buitenlanders als *Graff*, *Grassi* en, last not least *Tischbein*, met twee eerste-rangs werken, ingezonden door Douair. d'Ablaing van Giensburg alhier.

In het algemeen is er zeer veel ingezonden door Haagsche en Amsterdamsche particulieren, terwijl behalve de genoemde buitenlandsche inzendingen ook vooral die uit Polen (ongeveer 20 schilderijen) de aandacht waard is.

De tentoonstelling is van 1 Juli tot 1 September geopend.

's Gravenhage, 28 Juni 1903.

W. MARTIN.

Oude Monumenten.

St. Eusebiuskerk te Arnhem.

Uit het negende jaarverslag der Vereeniging tot restauratie dezer kerk ontleenen wij, dat deze hare taak volbracht acht, nu het koor is gerestaureerd.

In Augustus II. kwam het steenen gewelf in het koor gereed, waarna de voor het werk aangebrachte hulpzoldering kon verwijderd worden. Een balustrade werd langs den geheelen binnenomgang der kerk aangebracht, de gerfkamer werd gerestaureerd en de later aangebouwde loodsjes werden weggebroken.

Voor de restauratie van het thans nog restende gedeelte der kerk, behalve de noordzijde van het langschip, het noordelijk transept en den noordelijken zijbeuk, zijn subsidies toegestaan door de regeering en door den raad der gemeente.

Als leider der restauratie is na het overlijden van den heer Boerbooms de heer Jos. Th. J. Cuypers gekozen.

Bergkerk te Deventer.

Bij het afbikken van een muur is een schildering ontdekt, voor zoover nog te voorschijn gekomen, erg beschadigd. Zij stelt Jezus voor staande in het rechtsgebouw, gekleed zooals hij door den Joodschen raad voor Pilatus werd gezonden, naakt met rood purperen mantel omhangen, in de linkerhand den rietstaf; van de rechterhand wijzen de twee voorste vingers op zijn borst. Het hoofd is zonder doornenkroon doch met stralenkrans en de uitdrukking van het gelaat, dat bijna geheel ongeschonden is, treffend mooi door de zachtheid van de uitdrukking. Met groote omzichtigheid wordt de kalk verder verwijderd.

N. R. Ct. Juni 1903.

Enkhuizen.

De verflaag, waarmede de plafonschildering in de Zuiderkerk te Enkhuizen is bedekt, is over een klein gedeelte verwijderd. De hh. jhr. B. W. F. van Riemsdijk, hoofd-directeur, en jhr. Dr. J. Six, lid der commissie van toezicht van 's Rijks Museum te Amsterdam, hebben het blootgelegde gedeelte bezichtigd en hunne bewondering voor het schilderwerk te kennen gegeven. Hoogstwaarschijnlijk zal nu worden besloten tot de geheele verwijdering van de verflaag.

N. R. Cz.

Raadhuis te Jisp.

Door de Commissie tot restauratie van het Raadhuis te Jisp is eene circulaire verzonden om financieelen steun te vragen voor de restauratie van het fraaie Raadhuis, gesticht in 1650 en bijna onveranderd bewaard gebleven, hetwelk echter thans in eenen toestand van verval verkeert, die ergste doet vreezen. De kosten der dringend noodzakelijke restauratie zijn op ruim *f*8000 geraamd.

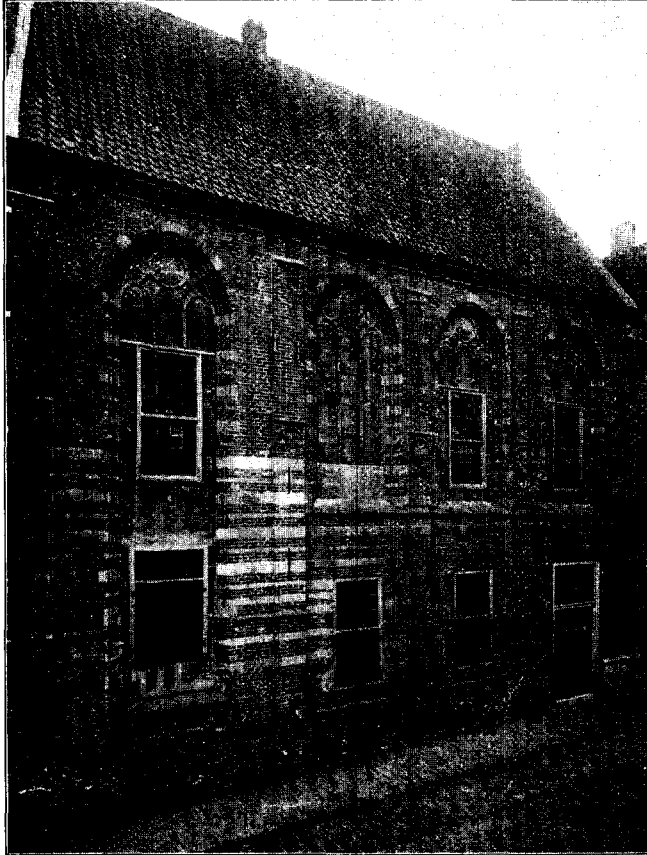
Door den minister van Binnenl. Zaken is eene Rijkssubsidie van *f*3000 toegezegd en van het resteerend bedrag is door de gemeente zelf *f*2500 beschikbaar gesteld, zoodat nog *f*2500 moet gevonden worden.

De circulaire wordt aanbevolen door eenige notabelen en door de Besturen van den Ned. Oudheidk. Bond, het Koninkl. Oudheidk. Genootschap en de Zaanlandsche Oudheidk. Vereeniging.

Het St. Agnietenklooster te Utrecht.

In een achterstraat achter de stadswal te Utrecht, dicht bij de oude St. Nicolaaskerk, kan men een gothisch kerkje opmerken, dat lange jaren als Artillerie-kazerne gediend heeft en thans onlangs tot stadsschool is ingericht. Het is de kapel van het St. Agnietenklooster, en hoewel alleen deze van de straat af zichtbaar is, vindt men daarachter, tegen de oude wallen aan, al de oude kloostergebouwen nog bijna intact bijeen. Zeer belangrijk zijn ze niet en ze maken ook geen bijzonderen indruk; want al is er weinig in verbouwd, toch zijn ze door het eeuwenlange gebruik voor allerlei doeleinden geheel verhaspeld; het platte proza der praktijk heeft hun de wijding ontnomen, die ze anders wellicht zouden hebben kunnen ontleenen aan hun ouderdom en hun vroegere bestemming. Eene uitzondering maakt de kloosterkapel, die aan de Agnietenstraat gelegen is en die de aandacht trekt door hare ongewone inrichting. Het is eene hoogst zeldzaam voorkomende kapel met eene verdieping: reeds van buiten kan men dit opmerken. Beneden vindt men eene ruimte met steenen gewelven, gesteund door lage zuilen met eenvoudige geprofileerde kapiteelen, en van de straat af door

eene deur toegankelijk. Daarboven strekt zich de hooge bovenkapel uit, zonder zuilen, maar overspannen door de gepolychromeerde ribben van een houten gewelf, waarop eenmaal in rijke laat-gothische bloemranden tafereelen uit het lijden van Christus waren afgebeeld ¹⁾; deze bovenverdieping communiceerde door eene deur met de kloostergebouwen. Het kleine koor der

kapel, niet in tweeën verdeeld, reikte van de vloer tot het gewelf, zoodat de dienst aan het daar geplaatste altaar zoowel door de zusters boven als door het publiek beneden kon gevolgd worden.

Eene dergelijke inrichting eener kloosterkapel is zeldzaam. Onlangs is om de aanwezigheid daarvan eene kapel te Nijmegen met moeite van de slooping gered, hoewel zij eerst uit de 17^e eeuw dagteekende. Hier bezitten

1) Zie afbeeldingen van twee bewaarde vakken van dit gewelf uit de koorsluiting in mijne: *Oude huizen te Utrecht*.

wij een veel merkwaardiger specimen, dat, hoewel betrekkelijk jong, toch nog uit den gothieken tijd dagteekent. Het gebouw, van baksteen met banden van grijzen bergsteen, is goed bewaard; de pijlers en gewelven zijn dik gekalkt, maar overigens intact. Het houten gewelf is verdwenen; maar specimina van zijne oude versiering zijn bewaard. De geprofileerde vensters zijn dichtgemetseld en op een paar plaatsen iets uitgehakt, maar de steenen traveeringen zijn grootendeels nog aanwezig. In het koor is een vloertje gelegd, dat gemakkelijk verwijderd zou kunnen worden; in de benedienkapel zijn eenige muurtjes gemetseld. Alleen het torentje is verdwenen. Eene restauratie zou dus gemakkelijk zijn. Voorloopig is daarvan echter nog geen sprake; maar het gevaar van afbraak is afgewend door de inrichting van het klooster tot schoolgebouw.

De geschiedenis van het gebouw is geheel bekend. »*Quis fundaverit et quando, mihi non liquet*», zegt prof. Matthaeus ¹⁾, en van Heussen zegt het hem na ²⁾. Maar wij zijn thans gelukkiger: zelfs zijn wij in staat den oorsprong van het gebouw met buitengewone nauwkeurigheid te verhalen.

Het was in 1359, dat de eerzame bakker Ghisebrecht Weddeloep op den inval kwam, om het achterhuis van zijne fraaie woning Ter Hogherstraten aan de Oudegracht te bestemmen tot vrijwoning voor 17 arme lieden. Het huis zelf zou verhuurd worden, en de opbrengst zou strekken tot onderhoud der stichting in het achterhuis (op de Neude). Maar de vrome bakker meende nog niet genoeg gedaan te hebben voor het heil zijner ziel: dertien jaren later besloot hij om ook zijne fraaie woning zelve tot liefdadige doeleinden te bestemmen. Hij vestigde er eene stichting, die tot nog toe te Utrecht onbekend geweest was: een ziekenhuis, gewijd aan St. Barbara. Eene broederschap zou het beheer over het gesticht voeren en zelve de zieken verplegen. Het geheele vermogen van den bakker en van zijn zoon, die priester geworden was, werd aan de stichting vermaakt.

Maar nog was de familiestichting der Weddeloeps niet in hare laatste ontwikkelingsphase getreden: weder twintig jaren later (1392) besloot de zoon, heer Gherit Weddeloep, ze nogmaals te veranderen. Het was de tijd der moderne devotie, toen de vrije vergaderingen van vrome mannen en vrouwen als uit den grond verrezen. Heer Gherit was bevriend met den bekenden Warmbout van Buscop, den grooten stichter van zoovele vrije vergaderingen; stellig was het in overleg met hem, dat hij besloot voor de vrouwen, die in het achterhuis aan de Neude samenleefden, een regel te ontwerpen. Zoodra de oude vrouwen, die in het huis woonden, gestorven waren, zou men het »tot eenre woeninghe maken»; daarin zouden allen te zamen »enen ghemenen cost hebben, ende nyemant bisonder ende alle dinghen int ghemeen.» De bewoonsters zouden niet bedelen, maar zelve met naaien en andere vrouwelijke handwerken den kost winnen;

1) *Fundationes*, p. 42.

2) *Hist. episcopatum*, I p. 103.

tien van haar zouden bovendien zich bezighouden met de verpleging der zieken in het gasthuis. Gezamenlijk zouden zij eene »maerte'' tot haar hoofd kiezen; twisten zouden zonder tusschenkomst van het gerecht door de bewaarders van het gasthuis beslecht worden ¹⁾).

Men ziet het: de vrijwoning was op weg een begijnhuis te worden. En dat werd zij inderdaad; heer Warmbout van Buscop zelf werd de biechtvader der vrouwen. Maar niet lang bleven zij in het achterhuis van Hogherstraten bijeen; er kwam ongenoegen, en reeds in 1397 verlieten de begijnen het huis en trokken naar de overzijde der Neude, waar zij onder het patronaat van St. Cecilia een nieuw begijnhuis stichtten ²⁾). Maar hare plaats bleef niet ledig: waren niet alle zusters medegetrokken? of hadden andere de lediggelaten plaats ingenomen? Het blijkt niet; maar zeker is het, dat in 1414 nog »susteren after opter hofstede van Sinte Barbaren-gasthuis'' woonden ³⁾). Doch ook dezen beviel het op den duur hier niet: de combinatie van begijnhuis en gasthuis, die ons zoo doelmatig schijnt, blijkt op den duur niet voldaan te hebben. Zelfen hadden de vrouwen op de hofstede van St. Barbara een gebouw gesticht voor haar verblijf; maar toch verkozen zij spoedig er weder uit te trekken. Omstreeks Lichtmis 1420 waren niet alleen de zusters, »die voirtiids woenende waeren after op Sinte Barberen hofstede ende nu woenende siin tot Sinte Cecylien'', van daar gescheiden; maar ook de andere zusters, die »voertiids woenaftich waeren after opter hofstede van Sinte Barbaren-gasthuys ende van Sinte Barbaren heteden'', waren vertrokken en bleken, als de »gemene zusteren van Sinte Angnyeten, nu woenaftich (te) siin aen Sinte Nyclaes kerchof after tkoer.'' Allen verklaarden toen afstand te doen van het door haar gebouwde huis en passeerden eene akte over hare rechten op de landerijen, die aan haar en aan het St. Barbaragasthuis gezamenlijk toebehoorden ⁴⁾).

Zoo waren dus ook de laatste zusters van St. Barbara onder het patronaat van St. Agnes gevestigd in eene afzonderlijke woning op het kerkhof van St. Nicolaas. Het jonge begijnhuis, dat eerlang den regel der kanonessen van St.-Augustinus verkoos ⁵⁾), nam weldra toe in bloei en in omvang, want dergelijke stichtingen waren toen in de mode. Voorname lieden als heer Frederik van Renesse van Baer (overl. 1504) en als de Utrechtsche wijbischop Laurens de Hertoghe, bisschop van Ebron (ov. 1538), kozen er hunne laatste rustplaats, en zelfs eene natuurlijke dochter van Gelderlands hertog Karel van Egmond nam er den sluier ⁶⁾). Met den voorspoed groeide

1) Zie de brieven afgedrukt in mijne: Geschiedenis der fundatiën der Vereenigde gods- en gasthuizen te Utrecht, p. 7 vlg.

2) Vermeulen, Tijdschrift voor de geschiedenis van Utrecht, IV p. 76.

3) Matthaëus, Fundationes, p. 298.

4) Charters van Onser Vrouwenavont Lychtmisse en van Woensdach na Lychtmisse 1420, in het archief van het St. Barbara-gasthuis.

5) Matthaëus, Fundationes, p. 241.

6) Van Engelen, Grafs en wapens, II, p. 343.

natuurlijk ook het grondgebied aan en werden de gebouwen uitgelegd. Het klooster breidde zich voortdurend uit naar het oosten, over de Nieuwstraat heen, waar de zusters een ruimen hof verkregen en waar ook haar biechtvader in het Patershuis eene woning vond ¹⁾. En wij vernemen dat zekere Johan van de Poll, wiens dochters in het klooster de gelofte gedaan hadden, op eigen kosten het »insigne aedificium, quod gynecaeum (de spin-kamer) vocatur'', had doen bouwen en bovendien nog 1000 guldens als uitzet voor zijne dochters geschonken had ²⁾. Zoo kwam ook eerlang de bouw van een ruimer bedehuis aan de orde.

De oorspronkelijke kloosterkapel, die nog in de 17^e eeuw vlak achter het koor der St. Nicolaaskerk stond ³⁾, was klein en onaanzienlijk; in het begin der 16^e eeuw besloot men dan ook tot den bouw van een ruimer godshuis: het nog bestaande gebouw aan de Agnietenstraat. De tijd van den bouw wordt ons allernauwkeurigst medegedeeld; een steen in den buitenmuur der kapel droeg de volgende inscriptie: »*Hoc templum aedificavit Dominus in laudem et gloriam magnifici nominis ejus anno 1512*'' — en in het gewelf van het koor las men eene tweede inscriptie: »*Anno 1516 perfectum est templum D. Agnetae, quod et Mons Calvariae dicitur, in honorem Dei omnipotentis*'' ⁴⁾. Dus tusschen 1512 en 1516 is de kapel gebouwd; zij werd Calvarienberch genoemd, zonder twijfel naar de tafereelen uit het lijden van Christus, waarmede men reeds toen het houten gewelf der bovenkapel versierd had. Ook over den stichter van het gebouw worden wij ingelicht: de muur der kapel droeg vroeger eene memorietafel met de volgende inscriptie: »*Anno 1536 den zesden dach in April sterf heer Henrick van Doesburch jubilearius, rector van desen huysse, fundatoir van deser kercke*.

Dus bid ic u die hier gaat verbi,

Leest een pater noster voer mi.

Amen'' ⁵⁾.

Het was dus de oude priester heer Henrick van Doesburch, die lange jaren als biechtvader aan het huis verbonden was geweest, aan wiens volhardend pogen de stichting van het merkwaardige gebouwtje te danken is.

Nog geene eeuw zouden de zusters genot hebben van hare fraaie kapel. De hervorming kwam en sedert 1580 was het gedaan met de glorie van den Roomschen eeredienst. Wel bleven de Utrechtsche begijnhuizen ongehinderd bestaan, en konden de bewoonsters onder stedelijk toezicht

1) Transport van 21 November 1593.

2) Historia episcopatum, I p. 103.

3) Zie afbeeldingen dezer kapel door Saffleven: Topogr. atlas der stad Utrecht No. 953* en 953**.

4) Buchelius, Descriptio urbis Rheno-Trajectinae, p. 37. — Van Engelen, Graft en wapens, II p. 343. — Historia episcopatum, I p. 103.

5) Zie de inscriptie l. c. Zij kwam tweemaal voor: op de grafzerk van den pater en op zijne memorietafel aan den kerkwand.

aanvankelijk zelfs zonder bezwaar hare godsdienstplichten blijven waarnemen; maar sedert 1613 werd het toezicht scherper, en meer en meer werden de vrouwenkloosters ingericht als hofjes voor behoeftige oude vrouwen. Door die veranderde bestemming werden de uitgestrekte terreinen en omslachtige gebouwen nutteloos; de rentmeesters, die door de stad over de gestichten gesteld waren, maakten dan ook met goedkeuring van den magistraat de perceelen allengs te gelde ten bate van de stichting; gelukte dit niet, dan beschikte de magistraat zelf op andere wijze over de leegstaande gebouwen. Zoo is het voortgegaan, totdat de stad, door den nood gedrongen, na het einde der Fransche bezetting, die ook voor de financiën een ramp geweest was, de begijnhuizen in 1674 met één slag annexeerde ten bate van hare benarde kas.

De lotgevallen van het St. Agnietenconvent in deze eeuw van jammer en verwaarlooizing zijn ons toevallig bijzonder goed bekend gebleven. Het eerst is de kloostertuin aan de overzijde der Nieuwstraat verkocht. Er werd eene straat door gelegd (het verlengde der Agnietenstraat), en verschillende liefdadige stichtingen verzezen op het terrein: eerst de vrijwoning van Adriaan Beyer, toen die van Maria van Pallaes en van Jan van Gronsveld ¹⁾. De rest van het terrein met het »patershuis'' werd aan partikulieren verkocht ²⁾.

Ook de kloostergebouwen zelfven ontvingen allengs eene andere bestemming. In 1644, bij de oprichting van het Schilderscollege, werd eene groote, goed verlichte zaal aan het St. Nicolaaskerkhof aan het college afgestaan, om er eene permanente expositie van schilderijen, eene soort van bazar, te vestigen, — de eerste proef van dien aard in Nederland, die dan ook in de beschrijvingen der stad Utrecht als eene merkwaardigheid vermeld wordt. De zaal werd door de schilders netjes met eiken paneelwerk besloten en in gebruik genomen, en hoewel het met de onderneming nooit recht vloten wilde, bleven de schilders er toch dertig jaren lang gevestigd ³⁾. In de nabijheid, aan het kerkhof, had ook een ander gild, dat der kleermakers, zijne gildekamer gevestigd ⁴⁾, en in de kelders onder een der zalen had de schilder Abraham Willaerts zijn atelier ingericht ⁵⁾. Spoedig werd ook een ander gedeelte van het kloostergebouw voor artistieke doeleinden bestemd. Op verzoek van Anna Groesen, »coopvrouw tot Amsterdam, handelende in florette ende syderederye'', werd haar door de Vroedschap de beschikking gegeven over de zoogenaamde spinkamer en het aangrenzende vertrek (ten oosten van de kloosterkerk), om daarin eene fabriek van zijden artikelen te vestigen ⁶⁾. Zij had aangeboden, in hare fabriek aan honderd personen werk te verschaffen en verkreeg het gebouw voor zes jaren, mits zij zelve de

1) Transport 27 Jan. 1597. — V. d. Monde, Straten en stegen, I p. 271—274.

2) Vroedschapsresolutie 10 Sept. 1655, 14 April 1656, 24 Jan. 1659.

3) Zie mijne Schildersvereeningen te Utrecht, p. 30—32.

4) Vroedschapsresolutie 20 Jan. 1668.

5) Ibid. 20 Jan. 1668.

6) Ibid. 11 Oct. 1652.

door haar bereide zijde liet verwerken en haar fabrikaat alleen aan winkeliers verkocht. Maar belangrijker was eene andere fabriek, die eenige jaren later den geheelen westelijken vleugel van het convent, om en bij de toonkamer des schilders, in gebruik kreeg. Zeker Jean de la Cam, die beweerde het geheim ontdekt te hebben om »crystal de montaigne'' te vervaardigen, kreeg van de Vroedschap de beschikking over het oude kapelletje en de aangrenzende vertrekken, den zolder boven de schilderkamer, de kelders, de binnenplaats en de kloosterkerk, om daar »allerhande sierlijke ende constige wercken te gieten ende formeren, dienende tot ornament in een cabinet ende andere veelvoudige gebruycken''; zoolang hij te Utrecht gevestigd bleef, zou men daar geene glasblazers toelaten ¹⁾. Maar niet lang bleef hij in het klooster; want in 1674 werd het geheele gebouw door de Vroedschap bestemd tot verblijf der ambachtskinderen en andere onbeheerde jongelieden, wier verzorging de stad op zich had genomen ²⁾. En sedert dien tijd tot het begin der 19^e eeuw toe is het gebouw (waarbij later de bekende Fundatie van Renswoude is opgegroeid) voor dat doel bestemd gebleven. Ook de groote zaal van het klooster, stellig eenmaal de reventer der nonnen, waaraan tot nog toe geene vaste bestemming gegeven schijnt te zijn, werd thans voor de weezenverpleging aangewezen en tot eetzaal der meisjes ingericht. Doch voortaan evenals vroeger, bleef deze zaal, blijkbaar de grootste van de stad, bij feestelijke gelegenheden in gebruik voor de diners, die de stad aanrichtte bij de stichting harer hoogeschool, bij haar eeuwfeest en op andere heugelijke gedenkdagen ³⁾.

In het begin der 19^e eeuw, toen het Ambachtskinderhuis in financieelen nood verkeerde, trok zich dit in de Fundatie van Renswoude terug, en werden de kloostergebouwen tot kazerne ingericht. Eene eeuw lang hebben de gebouwen toen veel geleden door verwaarloozing en vervuiling. In 1884 zijn de overblijfselen van het beschilderde houten gewelf uit de kerk gebroken en in het Stedelijk museum gered. Eerst onlangs zijn de gebouwen door de militaire autoriteit ontruimd, eenigszins opgeknapt en tot stadsschool ingericht. Verwondering mag het baren, en wel pleit het voor hunne hechte constructie, dat ze, na eene eeuw van verwaarloozing, nog zóo solide bevonden zijn, dat ze zonder belangrijke veranderingen voor hunne tegenwoordige bestemming ingericht en dus van den ondergang gered zijn kunnen worden.

S. MULLER Fz.

1) Ibid. 20 Jan. 1668.

2) Vroedschapsresolutie 17 Aug. 1674.

3) Zie een gezicht in deze stedelijke feestzaal, geschetst door J. de Beijer, in den Topographischen atlas der stad Utrecht, no. 1077**.

Vianen.

In de gisteravond gehouden vergadering heeft de gemeenteraad van Vianen met algemeene stemmen besloten de rijks-subsidie ad *f* 2500 voor restauratie van den kerktoren, op de gestelde voorwaarden, te aanvaarden, mits de begroting van *f* 5000 niet overschreden worde; daarbij is besloten *f* 1500 aan te vragen aan de Prov. Staten.

N. R. Ct. 26 April 1903. I.B.

St. Walburgkerk te Zutphen.

Toen de steiger in den Zuiderbeuk der St. Walburgskerk gezet was, is de bibliothecaris dezer kerk, Dr. Meinsma, er op gegaan, om eens te onderzoeken, in hoeverre zijne veronderstelling juist was, dar de beschildering van dit deel der kerk met die van den Noorderbeuk zou overeenstemmen. Dit vermoeden lag voor de hand: immers beide armen van het transept verschillen geen tien jaren in ouderdom: de Noordelijke kwam in 1492, de Zuidelijke in 1499 gereed, terwijl men bovendien in den Zuidelijken arm de bloemen, op dezelfde plaatsen als in den Noordelijken, door de kalk zag heenschmeren.

Nadat het onderzoek gedurende eenige dagen is voortgezet, valt voorloopig mee te deelen, dat het vermoeden van den heer Meinsma juist bleek. Ook in dit deel der kerk ontspruiten uit de bovenhoeken der gewelfvelden bonte bloemen en arabesken, waaruit bustes van heiligen opreizen. Lang niet alle hebben een aureool. Onder de tot nu gevondene zijn verschillende vrouwenfiguren zoo bv. Maria met het kind Jezus. Zij zijn niet gemakkelijk te determineeren. De attributen zijn niet overal duidelijk, en de namen, welke er bijgestaan hebben op korte rotula, schijnen, vóór dit gewelf gewit werd, opzettelijk uitgewischt te zijn. Terwijl de zwarte letters in het Noordertransept meestal vrij duidelijk te voorschijn kwamen, is hier, ook bij de grootste zorg, nauwelijks één letter duidelijk voor den dag gekomen, en op de rugzijde van de neervallende kalkschilfers bleek geen verf aanwezig te zijn. Slechts op een tweetal spreukbanden was met groote moeite een naam te ontcijferen. Voor zoover thans is na te gaan, geeft dit gewelf alleen figuren uit het Nieuwe Testament. Het schilderwerk is in denzelfden geest als dat van den Noorderdwarsbeuk gedaan; waar 't gewelf droog is — hier en daar heeft 't erg door lekkage geleden — komen de kleuren soms vrij helder, hier en daar bijna ongerept onder de kalk vandaan. Opmerkelijk is het, dat hier meermalen ook blauw aangewend is, eene kleur welke in het Noordertransept geheel ontbreekt.

N. R. Ct. 2 Mei 1903. I.C.

Met de werkzaamheden aan de buitenrestauratie der St. Walburgskerk is weder aangevangen.

Thans is de oostgevel van het Zuiderdwarschip aan de beurt. Tegen dezen gevel zijn aangebouwd de consistoriekamer en een klein gebouwtje daarnaast.

Het eerstbedoelde is tegelijk met het Zuiderdwarspand gezet — nl. in 1499 — terwijl het andere, dat door eene deur onmiddelijk met het dwarspant gemeenschap heeft, in 1544 verrees als »schrijf en rekenkamer.» Daar werd o. a. de geldelijke administratie der kerk gevoerd. In onzen tijd was het als bewaarplaats eener kinderlijkkooets in gebruik.

Dat de consistoriekamer tegelijk met het Zuiderdwarspand gezet werd blijkt o. a. uit het niet doorloopen van het conterfort, hetwelk boven de nok van het gebouwtje zichtbaar is, doch niet daarbinnen, terwijl er ook geen fundament van aanwezig is. Het zou natuurlijk kunnen zijn, dat het fundament en het gedeelte conterfort wel bestaan hebben, doch later zijn weggebroken, om meer ruimte in het gebouwtje te winnen, dat dus dan van later dagteekening zou zijn. Dat blijkt evenwel niet het geval te zijn geweest.

De gelijkvloersche verdieping van dezen aanbouw diende voorheen als gerfkamer, de bovenverdieping als librye. Hier stonden de twee fraaie eikenhouten kasten uit de 16e eeuw, welke eenige jaren geleden, aan het Rijksmuseum in bruikleen zijn gegeven.

Ongeveer over het midden van het buitenwerk der consistoriekamer gaat eene zandsteenen cordonlijst. In het metselwerk daaronder loopen horizontale banden van tufsteen. Boven de cordonlijst is alles in roode baksteen opgetrokken.

De benedenverdieping van het gebouwtje krijgt door een groot modern raam licht, dat er ter vervanging van een vroeger kruisvenster is aangebracht. Dit was veel kleiner blijkens de later dichtgemetselde vensters aan den Zuid- en Noordkant.

De ramen der bovenverdieping — zandsteenen kruiskozijnen — zijn nog in hun oorspronkelijken toestand met uitzondering van dat aan den Noordkant, hetwelk dichtgemetseld is. Het ijzeren beslagwerk der luiken is blijkbaar nog van vroegeren datum.

Het gebouwtje naast de gerfkamer komt met zijne daklijst niet hooger dan de cordonlijst der gerfkamer. Door het geheele metselwerk loopen ook hier horizontale banden van tufsteen. Het voorfront is verknoeid door het inzetten eener groote deur, noodig voor den kinderlijkswagen. Naast die deur is nog een oorspronkelijk venster aanwezig, terwijl er aan de zuidzijde één is dichtgemetseld. De plint is indertijd met gewone metselsteen onoordeelkundig hersteld.

Men hoopt dit jaar, althans in 1904, met de geheele restauratie van dezen gevel en die der beide gebouwtjes gereed te komen. Met den gevel moeten hersteld worden: twee ramen, twee conterforts en vier pinakels met even zoovele vakken van de balustrade langs het kerkdak.

Het conterfort met pinakel op den Zuidoosthoek werd reeds tegelijk met den Zuidgevel van het dwarspand hersteld. Dat in het midden en dat van den kooromgang in den Noordoosthoek moeten nog hersteld worden. Achter laatstbedoeld conterfort zit nog een gedeelte van den tufsteen buitenmuur van het dwarspand der oorspronkelijke kerk. Dit pand was nl. veel korter dan het tegenwoordige.

N. R. C.

19 Mei 1903.

Wijnhuis te Zutphen.

De fraaie renaissance-portiek uit 1660 voor den hoofdingang van het Wijnhuis, evenals dit gebouw door den stadsmetselaar Emond Hellenraet ontworpen, eischte dringend eene restauratie van de afdekking. Het hout hiervan was vergaan, de steenen lijsten met de frontonversiering, het wapen van Zutphen vastgehouden door twee leeuwen, waren verweerd en stuk. Men is thans begonnen daaraan de hoognoodig gebleken herstellingen te doen.

De Bouwwereld.

20 Mei 1903.

Een Hollandsche stad in Sleeswijk-Holstein, (naar het artikel van den Regierungs-Baumeister Paul Krause in »Die Denkmalpflege», 1903 n° 6).

De verhoudingen van land en water, die aan Nederland een eigenaardig cachet verleen, worden ook langs de Duitse Noordzee-kust aangetroffen. Reeds hierdoor is het niet te verwonderen, dat zich in dit gebied in verschillende opzichten een gelijke ontwikkeling vertoont. Veel Duitse handwerkslieden vonden in kunstambachten hunne opleiding in de Nederlanden, en verschillend huisraad, ja zelfs grootere kunstwerken kwamen uit de Nederlanden en dienden den Noord-Duitse meesters ten voorbeeld bij hun arbeid. Reeds in de 12^e eeuw trokken Hollanders naar Sleeswijk en beschermden daar door het maken van dijken de lage landen aan de Elbe tegen het zeewater. Later bouwden zij zelfs een geheele stad aan de Westkust, waar de natuurlijke verhoudingen zooveel overeenkomst vertoonden met die in het vaderland. In 1621 verschaftte Hertog Friedrich III van Sleeswijk-Goltorp aan de Hollandsche Remonstranten, die wegens godsdienstige vervolgingen het vaderland ontvlucht waren, een wijkplaats aan den Eider. Friedrichstadt werd een vrijplaats voor de aanhangers van verschillende godsdiensten en weldra voegden zich Joden, Lutherschen, Katholieken,

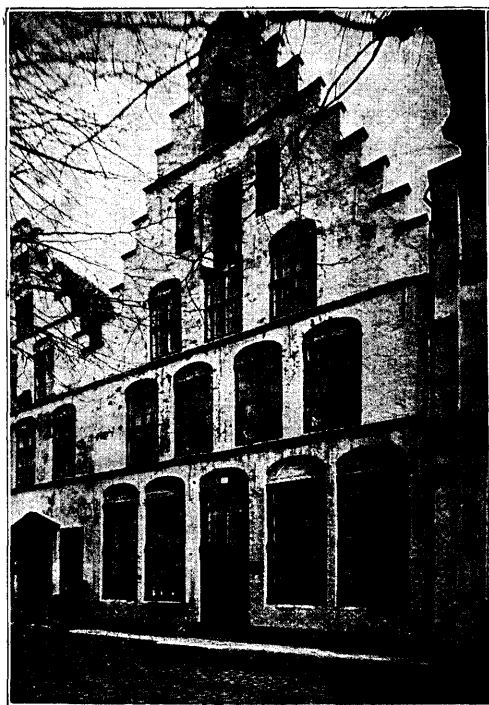
Kwakers en Mennonieten bij de Hollandsche Remonstranten. Van deze laatsten, die oorspronkelijk de meerderheid vormden, trokken spoedig de aanzienlijksten weder weg, toen in Holland vrijheid van godsdienst was toegestaan.

De stad was aangelegd midden in het lage land aan den rechteroever van den Eider, zoo dicht aan zee, dat de zeeschepen bij vloed de stad bereiken konden. De Treene, die lager op den Eider uitmondde, werd door sluizen afgesloten en de hiertoe gegraven kanalen gaven de hoofdlijnen voor het stadsplan, dat nog heden onveranderd is gebleven en met zijn regelmatigte rijen boomen het eigenaardig aanzien geeft, dat nu nog elken bezoeker van het stille nette stadje treft.

In de kerken zijn nog verschillende onderdeelen, die uit de oude kerk stammen, die door de zee aan het dorp is ontruikt (zie Verzeichnis der

Kunstdenkmäler in Schleswig-Holstein) en van de oorspronkelijke huizen uit de eerste Hollandsche tijd zijn nog enkele behouden.

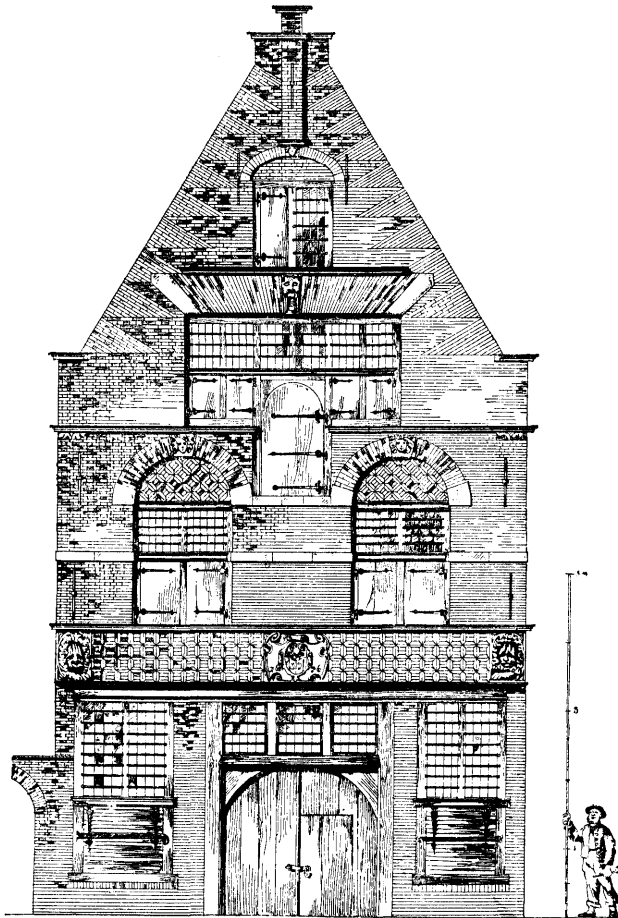
In den laatsten zomer werd een eenvoudig maar deftig, goed bewaard huis aan de Mittelburggrabe afgebroken. Van een naburig huis is de betimmering van een kamer in het Flensburger museum geplaatst. Van andere huizen vindt men nog aardige deuren of wanden met Delfsche tegels o. a. een tableau van een vogelkooi, bestaande uit 15 gekleurde tegels. Gelukkig is het belangrijkste huis der stad in den ouden staat bewaard gebleven, de zoogenaamde Alte Münze, die thans in het bezit is van de

In 1902 afgebroken huis te Friedrichstadt.

Mennonietengemeente. Dit huis werd in 1625 door den stadhouder Moersbergen gebouwd, wiens dochter omstreeks 1640 reeds de zaal in den achtervleugel aan de Lutherschen voor godsdienstoefening afstond. In 1652 werd het huis door de Mennonieten verkregen, die het zuidelijk deel in 1708 tot kerk inrichtten. Dit deel is op een gewelfden kelder gebouwd en bevatte volgens de overlevering oorspronkelijk de pronkzaal van den stadhouder en

waarschijnlijk ook de overige woonvertrekken. De wenteltrap is nog van den ouden bouw, doch de kamer van den predikant dateert waarschijnlijk van vóór de verbouwing in 1708. De aanbouw verkeert in slechten staat. De grootte der vertrekken zonder scheidingswanden op den beganen grond en

De Alte Münze te Friedrichstadt.

daarboven, de wijde deur en het ontbreken van haardsteden doen vermoeden, dat dit gedeelte voor pakhuis bestemd was, waartoe het ook thans wordt gebezigd. Er is hierdoor weinig zorg aan het pand besteed, doch hierdoor is althans de oude inrichting grootendeels bewaard gebleven. De ondervensters zijn door opslaanbare houten luiken gesloten, waarboven het bovenraam met glas in lood op de fraai geprofileerde kozijnen van eikenhout rust. Deze gevel is het rijkst versierd wegens den stand aan de straat en

geeft het bewijs van de hooge ontwikkeling der Nederlandsche kunst in die dagen. Boven den ingang vindt men het opschrift:

»omne solum forti viro patria.»

Ook bij de later gebouwde huizen is de invloed van de Hollanders merkbaar. Het zijn smalle huizen met naar verhouding breede vensters. De penanten zijn hierdoor dikwijls zoo smal dat men aan het vakwerk wordt herinnerd. Het zijn vlakke trapgevels of tuitgevels met vlechtwerk, versierd met fraai gesmeede ankers, met gevelsteenen met leeuwenkoppen, enz. Bij latere verbouwingen is somtijds van gedeelten van den ouden bouw uit den Hollandschen tijd gebruik gemaakt. Vooral de deuren zijn met voorliefde behandeld. Een groot deel der oude huizen is echter verdwenen door de vernieuwingen, die noodzakelijk gemaakt werden door de beschieting der stad in 1850.

J. C. O.

1) De hierbij gevoegde afbeeldingen zijn, met toestemming van de Redactie, aan »die Denkmalpflege» ontleend.

Boekbeoordeeling en -Aankondiging.

Atlas van Stolk. Katalogus der historie-, spot en zinneprenten betrekkelijk de geschiedenis van Nederland, verzameld door A. van Stolk Cz., gerangschikt en beschreven door G. van Rijn. Zesde deel. Amsterdam, Frederik Muller & Co. 1901 8°.

Mocht ik vroeger reeds in dit tijdschrift ¹⁾ mijn algemeene indrukken van dezen reuzenarbeid weergeven, nadat het vijfde deel verschenen was, de uitgave van het zesde is voor mij een gereede aanleiding in bijzonderheden hierop terug te komen, want vooral dit zesde deel doet de groote voortreffelijkheden van het werk van den Rotterdamschen bibliothecaris uitkomen. In dit deel toch worden de prenten behandeld die het veelbewogen tijdperk van 1783 tot 1795 illustreeren, n. a. w. den patriottentijd, en al moet men erkennen, dat de heer van Rijn in geen tijdperk van onze geschiedenis vreemd is, in den Keezentijd is hij eerst recht doorkneed. En het is wel strikt noodzakelijk dat een geschiedvorschcr een mentor van dat gehalte als geleide heeft, wanneer hij uit den chaos van zinne- en spotprenten bronnen voor zijn onderwerp wil putten. Zaakkundige en uitvoerige verklaring is hier vereischte. Aan Frederik Muller heeft het zoowel aan tijd als aan de noodige historische detailkennis ontbroken, om zijn beschrijving tot leiddraad te doen verstrekken.

Het historisch belang doet ons bijna niet gevoelen, dat uit een oogpunt

van kunst de thans behandelde prenten in het algemeen zoo weinig verkwikkelijk zijn, al is een groote stap voorwaarts in vergelijking met het vorige gedeelte der 18de eeuw niet te miskennen. Reinier Vinkeles heeft sommige gebeurtenissen op waarlijk magistrale wijze geïllustreerd, zooals het Vrijheids- en het Alliantiefest te Amsterdam in 1795, en Jan George Waldorp's geestig geëtt prentje »Ecce proditor» staat niet geheel alleen.

Wanneer ik nu toch een reeks opmerkingen ten beste geef, dan is dat, omdat ik het nuttig oordeel dat over het moeielijk thema van prentbeschrijving verschillende meeningen tegenover elkander gesteld worden.

M. i. had de heer van Rijn zich niet mogen laten verleiden, om in zijn beschrijving van »Nederlandsche historieprenten» een aantal nummers op te nemen, die dien naam niet verdienen, zooals om enkele voorbeelden te noemen n°. 4584, een »Provisioneele ordre voor de gewapende Burgerye te Amsterdam», een plano-blad dat, het stadswapen uitgezonderd, slechts tekst bevat, n°. 4598, het »afkomen», »ankeren en »slyten» van een houtvlot op den Rijn en vóór Dordrecht, dat al is de uitgave van deze vier prenten in 1785 geschied, geen gebeurtenis in dat jaar afbeeldt, n°. 5064—5066, spotprenten op het jou-jou-spel en n°. 5150, een gildebrieff van het St. Ambrosius- of Ijmkersgild te Breda, dat in 1695 was opgericht en op het jaar 1793 geplaatst is, omdat in dat jaar Jan Johannis van Dorst tot koning van het gild verheven is. Deze laatste bevatten voortreffelijke bijdragen tot onze kennis van de zeden en gewoonten onzer voorouders, maar aan hunne catalogiseering zijn andere eischen verbonden dan die wij aan historieprenten stellen.

Ditzelfde geldt bv. van 4687, een der tallooze portretten van Hendrik Hooft Daniëlsz.. Al is deze prent verschenen bij gelegenheid dat vader Hooft voor de achtste maal tot de burgemeesterlijke waardigheid verheven werd, het is nu eenmaal een portret en geen historieprent. Gelijke consideratie zou van honderden portretten de opneming noodzakelijk gemaakt hebben. Het is steeds viciëus, deze op een bepaald jaar te brengen, vooral wanneer het een stellig verkeerd gekozen jaar is, zooals n°. 4843, het portret van prins Willem V. dat op het jaar 1787 geplaatst is, niet-tegenstaande het tot een reeks behoort, waarin ook het portret van Frederik den Groote voorkomt, die al een jaar te voren gestorven was. Nrs. 5013—5015. 5089—5092 en 5165 zijn prenten over de Fransche Revolutie, en deze collectie bevat blijkens den titel »historie- spot- en zinneprenten betrekkelijk de geschiedenis van Nederland».

Een ernstig bezwaar heb ik tegen de wijze waarop de heer van Rijn titels gemaakt heeft, waar de prenten er geen hebben, en waarvoor hij meestal de eerste woorden van den begeleidenden tekst gekozen heeft, zooals bij n°. 4678 »Verklaring tot de vrijheids prent der hedendaagsche cantzel hussaaren». Het lag toch voor de hand deze prent te noemen »De vrijheids prent der hedendaagsche cantzel hussaaren». Gekker nog is n°. 4681: »Ver-

klaring van de bovenstaande afbeelding". Zodoende krijgen we ook soms een geheel verkeerden indruk van de prent, bv. wanneer van n°. 4726, een zinneprent op het sneuvelen van Mr. Cornelis Goverd Visscher, de titel gegeven wordt »D'Actie is voorgevallen by Jutphaas, den 6de Mey 1787, s'avonds ten 10 uren'', en dat alleen omdat deze toelichting als onderschrift staat bij de kleine voorstelling van dit gevecht op de prent. Bedenklijker nog wordt deze handelwijze, wanneer eenige woorden, die in de prent gegraveerd zijn, als titel dienst doen, terwijl de werkelijke titel anders luidt. Dit merkte ik bv. op bij n°. 5122; deze geestige prent heet niet »Ça Ira'' naar de woorden die uit den mond van den vooroptrekkenden duivel komen, waarmede immers slechts is aangeduid dat de achter hem aan trekkende apen het Fransche revolutielied »Ah! ça ira, ça ira, ça ira! Les aristocrats à la lanterne'' zingen, maar »De Uitmarsch der Franschen naar de Nederlanden'', zooals staat boven de uitlegging op rijm, die aan het exemplaar van de collectie van Stolk ontbreekt. Uit dit vers blijkt ook, dat Muller gelijk had, met in het kasteel links bovenaan Willemstad en niet de Bastille te zien, immers wij lezen:

»Geertruidenberg, — Breda, gaf hun geen hoop verlooren,
Doch Willem's dond'rend' Wal deed hem wel anders hooren.
Hun hoop werd eens bedrogen, 't kasteel blijft in de lugt,
Hun vlugt met schand, en schaamte, was 't einde van de klugt."

Iets dergelijks kunnen we opmerken bij n°. 4700, een zinneprent ter eere van Hendrik Hooft Daniëlsz.. Niet het citaat uit Cicero, dat te lezen is op het voetstuk, waarboven het leelijke gezicht van vader Hooft ons tegengrijnst, is de titel, maar deze luidt geheel als op n°. 4699: »Ter gedachtenisse van den vader des vaderlands''.

Ook de gekozen volgorde der prenten geeft aanleiding tot eenige opmerkingen. Waar twee of meer prenten een reeks vormen van gebeurtenissen die op een verschillend tijdstip zijn voorgevallen, vermeldt de heer van Rijn het geheel op de laatste gebeurtenis. Zodoende is zeker de chronologie der vervaardiging in de meeste gevallen juist aangegeveu, en bij de beschrijving van den een of anderen graveur zou dit ook goed zijn; maar in den catalogus van een atlas van historieprenten is het misplaatst. Immers wanneer nu naar een prent uit zulk een reeks weer een copie bestaat, dan is die toch weer op een datum van het voorgestelde feit geboekt. Dit geeft den zonderlingen toestand, dat een copie het origineel voorafgaat. Als voorbeeld noem ik slechts n°. 5110, copie naar n°. 5120.

Reeds heb ik er op gewezen, dat de heer van Rijn herhaaldelijk Frederik Muller corrigeert bij het verklaren van een prent, en daardoor was hij genoodzaakt, dikwijls aan een prent een andere plaats te geven dan waarop deze in het werk van Muller te vinden is. Deze prenten nu nam hij steeds tweemaal op, bv. »Joseph II of de roomsche keizer in het ootje'' op n°. 4599 en nog eens op n°. 4613. Was het er alleen om te doen, het vinden

gemakkelijk te maken, dan ware een eenvoudige vermelding met verwijzing naar het juiste nummer voldoende geweest, maar het register op de titels aan het einde van het geheele werk, dat wij toch stellig mogen verwachten, zal ook deze verwijzing overbodig maken. De thans toegepaste dubbele nummering geeft een verkeerd denkbeeld van de uitgebreidheid van de verzameling van Stolk, en deze is zoo rijk, dat die reclame achterwege had moeten blijven.

In dit zesde deel staan gelukkig heel wat minder historische excursies dan in vorige deelen. Toch heeft de heer van Rijn zich ook thans eenmaal niet kunnen weerhouden, om naar aanleiding van eenige prenten van zekeren Augustus Cornelius de Busch, van p. 133 tot p. 139 een verhandeling te schrijven over dezen »Uitvinder van de Berlynder Druk,» waarvoor de de verzameling le Francq van Berkhey van den heer Sijthoff te Leiden hem de bouwstoffen heeft geleverd. Een en ander is zeer interessant, maar het had gepubliceerd moeten zijn als artikel in een tijdschrift. In dezen catalogus behoort het niet thuis en wordt het niet gezocht.

Dat n°. 4647 niet gelijk is aan Muller n°. 4713 zou ik niet opmerken, wanneer de beoefenaars onzer muziekgeschiedenis er niet juist hun voordeel mee zouden kunnen doen, dat hier gansch verschillende zaken beschreven zijn. Terwijl we bij Muller hebben een Marsch der Burger-Compagnie Wijk 5 gecomponeerd door F. Wykman" en een »Tweede Marsch van het Utrechtsche Exercitie-Genootschap gecomponeerd door den Wel-Edelen Gestrengen Heer O. D. Gordon" (de eerste ook in de coll. van Stolk onder n°. 4670), bevat het beschreven nummer een »Marsch, retraite en vaandelmarsch der burger compagnie van wyk 40 te Amsterdam . . . voor het clavier en de viool, door B. Ruloffs, Orchestmeester en Organist te Amsterdam.»

Het is zonderling, dat de heer van Rijn, meestal zoo uiterst uitvoerig, een enkele maal iedere toelichting achterwege houdt, zelfs de meest noodzakelijke tot verklaring van een prent, bv. bij n°. 5069 »Rouwdecoratie in Felix Meritis" tout court. Dat deze rouwdecoratie aangebracht was ter herdenking van den orkestdirecteur Joseph Schmidt is toch de hoofdzaak, en de enkele verwijzing naar een vorig deel, waar deze prent terloops vroeger genoemd is, had wel vervangen mogen zijn door een meer zaakrijke uiteenzetting.

Ten slotte nog een enkel woord over een opmerking van den heer van Rijn in zijn Voorbericht. Daarin zegt hij dat als een der belangrijkste nummers van dit deel zeker te beschouwen is n°. 4985, de origineele vaandels van de scheepstimmerlieden, welke rondgedragen werden in de optochten 8 Maart en 7 Aug. 1788 te Rotterdam gehouden. M. i behooren deze „orgineelee vaandels" geheel niet thuis in een historischen atlas, maar in een stedelijke antiquiteitenkamer.

Amsterdam.

E. W. MOES.

Korte Mededeelingen.

Muntvondst te Stamproy (Limburg).

Te Stamproy zijn in het begin van dit jaar de navolgende zilveren munten gevonden:

Holland. 1601. Rooschelling. Nijmegen. 1689. Statenschelling. Brabant. Albertus en Isabella (1598—1621). Pauwschelling zonder jaar te Brussel en van 1621 te Antwerpen geslagen. Stukken van drie Sols van 1617 en 1620 te Antwerpen, van 1616, 1619 en 1620 te Brussel en van 1621 te 's-Hertogenbosch geslagen. Escalins van 1622, 23, 24, 25, 28 en 1651 te Antwerpen, van 1622, 23, 24, 29, 41, 45 en 1651 te Brussel geslagen. Vlaanderen. Pauwschelling van 1621. Doornik. Escalin van 1625, 1638, en 1652. Luik. Schellingen van 1640 en 1654. Frankrijk. $\frac{1}{4}$ Kroon van 1643 van Lodewijk XIV te Parijs geslagen.

Al deze munten, ruim 80 stuks, hadden veel geleden.

's-Gravenhage. April 1903.

A. O. VAN KERKWIJK.

De Romeinsche begraafplaats aan den Berg-en-Dalschen weg bij Nijmegen.

De opgravingen hadden ten deele — en zelfs voor een zeer groot deel — zonder enig toezicht plaats op een braakliggend stuk grond, oostelijk van de Hugo-de-Grootstraat. Spelende jongens hadden, al gravend, urnen en schotels gevonden en deze spoedig aan liefhebbers verkocht. Het gevolg was een ware opgravingsmanie onder de straatjeugd, die zoo'n vaart nam, dat er overal over werd gesproken. Van de zijde des eigenaars (of liever des beheerders) van den grond werd er nu een einde aan gemaakt. Inmiddels had het onderzoekingswerk al vele weken geduurd, voornamelijk in de maanden Februari en Maart.

Tijdens den aanleg van de Hugo de Grootstraat, voor een zeven- of achttal jaren geleden, waren reeds herhaaldelijk Romeinsche oudheden gevonden en hetzelfde had plaats gehad in een deel van een 50 à 60 Meter meer oostwaarts gelegen straat (thans Peter Brugmanstraat) en op een particulier erf langs de nog ongeveer 90 Meters meer oostwaarts gelegen Eleonorastraat. Dit laatste erf, reeds toenmaals deel uitmakend van een bloemisterij, en waaruit reeds herhaaldelijk Romeinsche oudheden waren opgedolven, werd door den tegenwoordigen eigenaar, eveneens bloemist en tuinder, door de in zijn nabijheid gedane vondsten daartoe aangespoord, in de maand Maart meer systematisch omgewerkt, zoodat waarborg gegeven was voor een zooveel mogelijk ongeschonden opdelfen der verborgen schatten.

Iets meer oostwaarts van de Eleonorastraat werden bij den aanleg der Jan van Goyenstraat in 1898, door de Gemeente, eveneens hier en daar Romeinsche zaken opgegraven, waaronder o. m. het mozaïek-glazen schoteltje, dat op blz. 108 onder No. 78 van den Catalogus van het Nijm. Gemeentemuseum (A° 1895) is beschreven en een der zeldzaamheden van de collectie mag genoemd worden.

De gezamenlijke hierboven genoemde vindplaatsen liggen aan de noordzijde van den Berg-en-Dalschen weg en beslaan een oppervlak van ± 4 H.A.

Ongetwijfeld hebben wij met een begraafplaats te doen, daar de gevonden voorwerpen bestemd waren om de as der verbrande lijken te bevatten, of behooren tot die, welke bij de ter aarde bestelling werden mede gegeven. De diepte waarop zich de voorwerpen bevinden bedraagt $1\frac{1}{2}$ tot 1 Meter beneden het maaiveld, doorgaans juist boven de scheiding van de zand- en humuslagen.

Zeer algemeen wijzen de opgedolven voorwerpen door hunne vormen, zoo ook de gevonden munten, het tijdperk aan van de keizers uit het huis van Augustus, vermoedelijk van 30 à 40 jaar vóór Chr. tot 50 à 60 jaar na den aanvang onzer tijdrekening. Ook enkele vóórhistorische voorwerpen werden mede opgedolven, voornamelijk vaatwerk van vermoedelijk Gallischen oorsprong, dat door de nieuwe bewoners was medegebracht, of wel door vroegere inwoners was gebruikt.

Een aanzienlijk gedeelte van het opgegravene, zoowel aan de Hugo de Grootstraat, als uit de bloemisterij, werd aangekocht door den Heer G. M. Kam, en in diens hoogst belangrijke en met groote kennis opgestelde verzameling opgenomen.

Enkele der thans gevonden in zijn bezit gekomen voorwerpen zijn belangrijk te noemen; zooals een gemarmerde oranje-roode aarden kan, een dito kleine witte urn en een gezichtsurn van 23 c.m. hoogte bij 70 c.m. omtrek, een zeldzaam en schoon exemplaar, waarbij de mond van het ruw geboetseerde aan het maan-mannetje herinnerende gelaat een ontkiemende vrucht houdt, als symbool van het ontluikende leven.

Ook moet als een unicum genoemd worden een vaas op schotel, waarbij de eerste (wegens zijn vorm »scotula" genoemd) van de produkten der metaaltechniek is afgekeken. Het gevonden, niet ongeschonden exemplaar, is van terra nigra, 15 c.m. hoog. De bovenomtrek meet 80 c.m., die van den voet 67 c.m., zoodat de vaas van boven aanzienlijk wijder is dan van onderen. Het profiel, waarnaar de omtrek op de draaischijf is bewerkt, vertoont een naar binnen gebogen lijn, waarvan de pijl 28 m.M. hoog is, en zich niet in het midden der koorde, maar veel meer benedenwaarts, d. i. bij den voet bevindt.

Onder het gevonden glaswerk is een klein schaalje van doorschijnend blauw glas mede in het bezit van den Heer Kam gekomen.

Een flesch, misschien 21 à 22 c.m. hoog, in den vorm van een krijgsman, werd kort na de opgraving door ondergeteekende bij den eigenaar

der bloemisterij gezien. Het glas had de bekende groenachtige kleur van veel romeinsch glaswerk.

Behalve een spiegel van ca. $22\frac{1}{2}$ c.m. middellijn. kwam ook een bronzen spiegeldoos aan het licht, middellijn van $10\frac{1}{2}$ c.m. Een spiegel was daarin niet aanwezig.

Meerendeels behoorde het gevondene — voor zoover bekend werd — tot de zaken die in de omgeving van Nijmegen herhaaldelijk bij opdelvingen worden aangetroffen. Waarheen veel van het helaas grootendeels zonder beleid blootgelegde en daarbij dikwijls beschadigde is gegaan, is uit den aard der zaak ten deele onbekend gebleven. Men kan niettemin overtuigd zijn, dat veel belangrijks is gespaard, terwijl het eveneens gelukkig mag heeten, dat een groot deel, dank zij den Heer Kam, in Nijmegen is gebleven.

J. J. WEVE.

Naar wij vernemen zal weldra in de nabijheid van deze belangrijke vindplaats van Romeinsche oudheden een kazerne worden gebouwd. Het is zeer waarschijnlijk, dat hierbij dergelijke vondsten verwacht mogen worden en het zoude daarom zeer gewenscht zijn, dat tijdig van Rijkswege maatregelen werden getroffen, opdat indien dit vermoeden juist blijkt, het terrein onder deskundig toezicht systematisch worde onderzocht. Alleen dan toch kan men verwachten, dat behoorlijk aantekening gehouden wordt van de bij de grondwerken te vinden gegevens en dat de daarbij te ontdekken oudheden behouden blijven.

J. C. OVERVOORDE.

Borden.

Een gesprek met den heer Pit over den aard van het aardewerk der bordjes op de 16de-eeuwsche schutterstukken bracht er mij toe die nog eens met bijzondere aandacht te beschouwen en van diegene op den Braspenningsmaaltijd van Cornelis Theunissen van 1533 ten stadhuiuze. kreeg ik den indruk dat zij heelemaal niet van aardewerk waren, maar van hout. Ten eerste berust die indruk op de eigenaardige vorm die zoo plat is als een pottipan en daarbij aan den rand een recht ingedraaide gleuf heeft, die voor aardewerk onverklaarbaar lijkt en voor hout het allereenvoudigste ornament is, zooals het ook aan broodborden een deel van de versiering pleegt uit te maken. Ten tweede doet de wijze waarop de schutter links met zijn mesje op het bordje drukt of snijdt, vermoeden dat het van hout is en zeker niet van aardewerk.

Niet geheel verklaard is de roodbruine kleur, terwijl de bordjes van de Poseters van Dirck Barendsz. in 1566 in 's Rijks Museum van de zelfde kleur zijn, maar van een vorm die niet veel duidelijker voor hout dan voor aardewerk pleit.

Onlangs zag ik evenwel in Brussel n°. 619, een bruiloft van Kana van een 15de-eeuwschen Nederrijnschen meester, waar de borden langwerpig vierkant zijn en van de kleur van wit hout, zoodat daar ten minste geen twijfel aan de stof kan zijn. Ook komt in de veiling van Frederik Muller en Co., 7 Juli 1903 (Coll. R. Della Faille de Waerloos etc.) onder no. 5, aan Dirk Bouts toegeschreven, voor, een Laatste Avondmaal, waar de bordjes dezelfde kleur hebben, maar rond zijn.

Aardewerk trouwens vind ik op de Hollandsche schilderijen van dien tijd even min als porselein op den disch ¹⁾. Het is al metaal of glas; mooi bewerkt glas zelfs, zilver en tin. Tinnen borden zijn het meest gebruikelijk en toen ik een kind was hadden wij nog tinnen bordjes op de kinderkamer. Ook onder de overblijfselen van de overwintering op Nova-Zembla is veel tin maar geen aardewerk. Daar zullen de houten borden vergaan zijn, als zij al borden hadden en achter gelaten hebben.

Eerst in 1604 komt op het schutterstuk van Gerrit Pietersz. een »steen» jacoba kannetje voor.

Trouwens het woord bord zegt het reeds. Een bord is eigenlijk een dunne plank; een houten bord is een tautologie; een zilveren, een tinnen, een porceleinen bord zijn uitdrukkingen die op een lijn staan met een gouden hoofdijzer en een koperen schietlood.

Kiliaan, in v. Bord. *Holl. Fris. Fland. j. berd. Asser, tabula et orbis ligneus, orbis mensarius* zegt het duidelijk genoeg, terwijl hij van het toenmaals algemeene woord, dat in het Duitsch nog gebleven is de stof in het midden laat; i. v. Talioor. *Orbis mensarius, orbicula quadra; mensa, Virg. discus. quadra sive discus quo utimur ad epulas in structa conscindendas, vulgo talierus. taliare autem intaliare veteres Latini dixerunt pro scindere sive incidere teste Varrone. Germ teller Sax. talloer, teller: Gall. tailloir: Ital. tagliere: Hisp. taiadero.*

En in van Dale's Groot Woordenboek, vind ik de verzekering; vele boeren hebben nog houten borden. Trouwens een broodbord ziet men hier te lande nog overal en in de vischwinkels vindt men nog algemeen houten oesterborden, die wit geschilderd zijn.

De heer van Riemsdijk vestigt mijn aandacht op een stel van twaalf roode houten bordjes met geschilderde voorstellingen van de maanden en omschriften in het museum te Alkmaar n^o. A 95. Zij zijn het eigendom van het Proveniershuis van Palinc en beschreven in de Nederl. Kunstbode van 20 Sept. 1879.

In het Britisch Museum, Mediaeval room B, zag ik een stel bordjes (trenchers), klein, rond en van dun hout, in een houten doos, uit de XVIe eeuw, beschilderd en verguld met ornament, bloemen en spreuken der ijzerkooplieden en een stel eveneens dunne houten bordjes uit de

1) De Maria Magdalena van Scorel RM. n°. 1331 heeft een vaasje van buitenlandsch aardewerk.

XVIIe eeuw, langwerpige vierkant en met figuren beschilderd. In dezelfde vitrine was ook een rond, beschilderd Hollandsch bordje.

Aan hun versiering hebben zij het blijkbaar te danken dat zij nog over zijn en hun weg naar een museum gevonden hebben. Of zij echter niet meer voor de pronk dan voor het gebruik zouden geweest zijn? Ik zou het haast meenen, al weet ik wel dat ook beschilderde houten tafels voorkomen zooals er b.v. een oud-duitsche in het Louvre is.

Trouwens een bordje van Delfsch aardewerk zou in het gebruik niet zoo heel veel minder te lijden hebben en was zeker tamelijk kostbaar. Overblijfsels van geheele serviezen van Delfsch zijn dan ook uiterst zeldzaam en het lijkt de vraag of er wel ooit veel zijn geweest.

Zelfs in de 18de eeuw was porcelein nog kostbaar genoeg. Men kon zich voor hetzelfde geld een zilveren als een Saksisch porceleinen servies aanschaffen, geen wonder dan dat wij in de 17de eeuw het tin nog bijna algemeen in gebruik vinden en men zich vroeger met hout tevreden stelde, als men al niet uit de schaal at.

Veel vroeger nog schijnt men zelfs houten kroesen in de berkemeijers gehad te hebben.

Nog heden zijn de Rigaspoelkommen in gebruik van gelakt en verguld hout. De zelfde laksoort vermoed ik dat ook bij de vermelde bordjes gebruikt is.

J. SIX.